

Sychov S., Yuhno O. Problematic Issues of the Status of the Head of Pre-Trial Investigation Body in the Criminal Procedural Code of Ukraine

On the basis of the existing criminal procedural legislation and normative-legal framework, the article analyzes the legal status and powers of the head of the pre-trial investigation body, in particular, its organizational and control functions are considered separately, taking into account the scientific discussion on these issues. Proposals on improvement of legislation on regulation and definition of questions concerning organizational and controlling functions of the head of the pre-trial investigation body on the theoretical and applied directions of his activity are given.

An important role in solving the tasks facing law enforcement authorities, in particular regarding the rights and freedoms of citizens, belongs to the body of pre-trial investigation. The leader and his role in the organization of pre-trial investigation is essential. It was with the adoption in 2012 of the new Code of Criminal Procedure of Ukraine, the study of problematic issues in the legal regulation of activities, in particular the head of the pre-trial investigation body, became even more urgent. In accordance with the current Criminal Procedural Code of Ukraine, the head of the pre-trial investigation body is the Chief of the Main Investigation Department, the Investigative Department, the Division, the Office of the National Police, the Security Authority, the body supervising compliance with the tax law, the State Bureaus of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau Ukraine, the bodies of the State Penitentiary Service of Ukraine and its deputies acting within their powers. At the same time, the issue of reforming the types, forms and bodies of pre-trial investigation, experiments with them, and in particular the improvement of the legal status of the head of the pre-trial investigation body was not raised, although the discussion in this direction continues, which prompts for scientific research.

Attention in scientific studies was mainly focused on the clarification of the essence of certain elements of the criminal procedural competence of the heads of structural bodies of pre-trial investigation, their role and functions, but his competence remains unheeded when performing official and procedural powers, and others.

In the article, the authors aim to analyze the legal status of the head of the pre-trial investigation body on the basis of the current state of the current legislation, in particular, its organizational and other functions.

Keywords: procedural status, head of the criminal investigation, procedural status, functions, Criminal Procedure Code, organization, control, functions.

УДК 343.131.5(477)(091)

М. О. Юхно

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГЕНЕЗИСУ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто основні напрями генезису права на захист у кримінальному процесі України. Аргументовано, що сучасні проблеми та процес удосконалення кримінального процесуального законодавства України відповідно до введених новел вимагають наукового й прикладного переосмислення, що неможливо без дослідження однієї з них, зокрема генезису права на захист. За результатами дослідження обґрунтовано чотири історичних етапи розвитку права на захист, охоплюючи сучасність.

Ключові слова: генезис, розвиток, удосконалення, історичний аспект, епоха, право на захист, концептуально, забезпечення права на захист, реалізація права на захист.

Постановка проблеми. Сучасні проблеми та процес удосконалення кримінального процесуального законодавства України вимагають переосмислення положень чинного КПК України, зокрема щодо забезпечення й реалізації права на захист, а це неможливо без дослідження його генезису. Дослідження генезису, досвід зарубіжних країн та практика Європейського суду з прав людини загалом будуть сприяти більш ефективним заходам щодо удосконалення чинного КПК України в цьому напрямі. Актуальність порушених питань підтверджується нині активною роботою підгруп Комітету Верховної Ради України з правового забезпечення правоохоронної діяльності щодо напрацювання системних змін до чинного КПК України, куди увійшли відомі науковці та представники керівних органів правоохоронних органів і суду. Указаний напрям дослідження буде сприяти підвищенню забезпечення й реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генезис різних напрямів, зокрема історичної побудови й становлення адвокатури, захисту окремих учасників кримінального провадження розглядали в дослідженнях окремі вчені на теренах України та за її межами, але питання генезису права на захист здійснювали фрагментарно, окремі аспекти з них залишилися поза їхньою увагою. Питання історії в сучасному стані мають суттєве значення, зокрема й для правових наук, оскільки їх намагаються переписати з політичних чи інших міркувань, але й ті, що були раніше досліджені не встановили в повному обсязі сутність історичних процесів, зокрема й з досліджуваного нами напрямку. Вивченню питань, пов'язаних із забезпеченням права на захист та окремих питань генезису його формування в Україні приділяли увагу такі вчені, як: С. А. Альперт, С. Є. Абламський, О. Д. Бойков, В. П. Бож'єв, Т. В. Варфоломєєва, І. Ю. Головацький, Ю. М. Грошевий, В. Г. Гончаренко, Я. П. Зейкан, О. Капліна, О. Д. Кокорев, О. В. Мартовицька, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, Я. О. Мотовиловкер, В. Т. Нор, І. Л. Петрухін, В. О. Попелюшко, М. С. Строгович, О. Г. Шило, І. Я. Фойницький, О. Г. Яновська та інші. Водночас після прийняття 2012 року чинного КПК України, станом на другу половину 2018 року, у його положення прийнято понад 570 змін і доповнень, зокрема й тих, що стосуються права на захист на різних стадіях кримінального процесу. Однак є невирішеними питання щодо повноважень захисника-адвоката, пропорційності процесуальних прав сторони обвинувачення й сторони захисту, а також процесуального закріплення зібраних ними доказів та інших проблемних питань. Актуальність і прискіплива увага до розгляду права на захист у кримінальному процесі наочно свідчить про його надзвичайну важливість, адже правовий захист особи з боку держави є пріоритетним і конституційним завданням державних органів і посадових осіб та питань його удосконалення, що неможливо вирішити без вивчення генезису різних історичних етапів розвитку. Тож під час дослідження виникає потреба в узагальненні історичного становлення та розвитку права на захист, виокремлення основних етапів і найбільш характерних для

кожного з них ознак. Тим більше, що це має не лише наукове, а й прикладне значення, оскільки простеживши розвиток формування права на захист, буде можливо окреслити конкретні способи удосконалення чинного національного кримінального процесуального законодавства з дослідженого напрямку.

Формування цілей. Автор має на меті визначити на основі наукових досліджень особливості історичного виникнення, розвитку, удосконалення права на захист у законодавстві України та здійснити їх періодизацію.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначає В. М. Тертишник, історія – це мовчазна наставниця життя, яка багато чому вчить лише того, хто не полінувався її проаналізувати. З історії права треба брати все краще, аналізувати його та вдосконаливши, застосовувати на благо суспільства [1, с. 70]. Сучасний перелік прав особи, як наголошують В. Орленко та Л. Орленко, є результатом довгого становлення, зафіксований у багатьох міжнародно-правових актах і конституціях правових держав. Сучасні еталони й стандарти у сфері прав особи перш ніж стати нормою демократичного суспільства, пройшли розвиток у кілька століть. У різні історичні епохи поняття, зміст та обсяг прав і свобод особи змінювалися й були неоднаковими. Вони формувалися в процесі людської діяльності, яка визначалася різноманітністю вчинків, потреб, форм, відносин, неминучістю зіткнень і протигорств інтересів. Саме тому права людини, зокрема на захист при кримінальному переслідуванні спочатку мали морально-етичне, духовно-культурне та релігійне наповнення [2, с. 90], а пізніше поступово прийняли своє законодавче закріплення, яке є в його нинішньому стані. Як підкреслює С. В. Гончаренко, історичні корені інституту права на захист та надання юридичної допомоги сягають далекої давнини, тобто право на захист існувало завжди та скрізь, де й коли існує право, незалежно від епохи, країни цивілізаційної належності того чи іншого суспільства [3, с. 12-14]. Безумовно, право на захист спочатку виникло на найнижчих ступенях розвитку суспільного буття, але для набрання вигляду сучасного юридичного змісту воно пройшло довгий і тернистий шлях свого становлення. На теренах нинішньої України, що розпочала своє існування ще з Київської Русі, інститут права на захист розвивався в особливих історичних умовах, що на початку було пов'язано зі способом та реаліями общинного співжиття. На той час, на думку М. Ф. Владимірського-Буданова, функції захисту, обвинувачення та покарання виконували общини, у яких проживали певні особи. Але прагнення до вирішення проблем суперечок між общинами в мирний спосіб, а не війнами, сприяло появі державних органів початкової судової влади. До таких органів він відносив: князя, який міг вирішувати справи одноособово або через постійних чиновників (посадників та тіунів), що діяли від імені князя; бояр, які мали право судити окремо щодо підлеглих посадських челядей, або разом із князем; віче, на розгляд якого виносилися справи, що стосувалися державних правопорушень. До того ж, за його дослідженням, уже на цьому етапі була відчутна активна участь держави в захисті потерпілої сторони, що полягало в забороні потерпілій особі звільняти правопорушника від покарання за

мировою згодою [4, с. 610, 614]. Підтримуючи погляди М. Ф. Владимірського-Буданова, В. К. Шкарупа та інших, учені зазначають, що право на захист на той час через захисників реалізовували родичі, друзі та сусіди сторін, «послухи» (свідки порядного життя) та «видоки» (свідки спірного факту) [5, с. 32], що зводилося до товариської, а не професійної діяльності. Однак з уведенням у Київській Русі судних грамот поступово почали формуватися процесуальні вимоги, що так або інакше нагадують сучасні процесуальні положення. Скажімо, Псковська та Новгородська судні грамоти забороняли участь родичів та сусідів у суді. При цьому набувало широкого розвитку судове представництво. За Новгородською судною грамотою повірених представників у суді міг мати кожен, а за Псковською судною грамотою таке право мали лише жінки, діти, монахи, старі та глухі особи. Представниками могли бути особи, які пов'язані зі стороною родинними стосунками, а також інші особи за винятком тих, хто був наділений владними повноваженнями. Холопи й закупи та деякі інші категорії членів громад могли бути свідками подій і свідчити в суді, але не мали права виступати свідками порядного життя, тобто не могли бути захисниками [4, с. 615]. Процесуальне представництво осіб, які захищали людей у суді було закріплено в судовому процесі в першій писаній пам'ятці звичаєвого права – у Руській Правді. Судовий процес починався позовом або «поклепом» з боку позивача, у якому вказувалося на винну особу, і мав дві специфічні форми досудової підготовки справи: гоніння сліду й звід, що було підставою для прийняття судового рішення. Система доказів складалася з показань свідків, речових доказів, судових присяг – «суду божого», а також різних випробувань (ордалій), а також судових поєдинків.

У Польсько-Литовську добу (XIV-XVI – кінець XVII століття) право формується на основі синтезу місцевого звичаєвого права й нормативних актів: судебників, статутів, сеймових постанов, привілеїв та інших актів при продовженні дій і норм Руської правди. Поширеним на українських землях у цей період було й Магдебурзьке право, що надавало право містам судитися відповідно до його положень за участю радців і лавників. На той час продовжували існувати общинні «копні» суди (громадські суди), які діяли за принципом розгляду справи за ініціативою й підтримкою передусім потерпілого, який і сам здійснював розшук обвинуваченого. Три Литовські Статути (1529, 1566, 1588), зокрема останній установлювали, що здійснювати право на захист не могли іноземці, а лише вільні люди, але з них захисниками не могли бути духовні особи й персонал замкових і земських судів. Такими нормативними актами, що мали риси системи права керувалися в судах того часу аж до 1497 року, поки замість нього, Іваном III-м не було прийнято Судебника. Згідно зі ст. 38 Судебника для здійснення захисту прав усіх учасників судового засідання при розгляді найбільш важливих справ мали бути присутніми «староста та кращі й добрі люди» без яких «суду не чинити». Це були так звані цілувальники, в обов'язок яких входив контроль за дотриманням статутних грамот, зокрема й стосовно захисту осіб: «у суді сидіти й правду стерегти» [6, с. 512-518]. Своєрідна й демократична судова

система на території України існувала в запорізьких козаків, яка складалася з представників козацької старшини, а по складних справах з усього складу кошу, вищою ж інстанцією виступала військова рада. Так зародилася й розвивалася судова система Гетьманщини з її невід'ємним атрибутом з представників народу, тобто козаків, селян та міщан. Досить широке застосування надалі мав проект кодексу під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), який так і не був прийнятий царським урядом, проте мав широке застосування на практиці. Значна увага в цьому проекті була приділена багатьом аспектам надання правової допомоги в кримінальному процесі. Зокрема, у великокняжих – господарських, а також у земських судах з'являється новий тип професійного юриста – «прокуратора або речника», адвоката (адвокатуса), до якого висувалися досить великі вимоги та який мав право захищати лише адміністративних урядовців. Ними могли бути чоловіки без будь-яких відхилень, повнолітні, християни, розумово й фізично дужі, світського походження. Для убогих, удів та сиріт, які не могли себе захищати самостійно, передбачався спеціальний урядовий захисник. Працю захисників оплачували, але вказаний законопроект передбачав випадки надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим, удовам та сиротам [4, с. 34–35].

Для запровадження Судової реформи в Росії того часу (до території якої входила й Україна) та для «суду скорого, правого, милостивого й рівного для всіх підданих», у другій половині XIX ст. суттєвий вплив на становлення, розвиток, застосування й реалізацію права та інституту захисту відіграли Статути Кримінального Судочинства 1864 року і 1874 рр. [5, с. 185]. Як зазначає Ю. Хаски, саме з цього часу в судовій системі Росії з'явилися професійні адвокати-захисники, які були об'єднані в спеціалізовані колегії. Відповідно до судових статутів з 1864 р. адвокати поділялися на дві категорії – присяжні-повірені та приватні-повірені. Присяжні-повірені об'єдналися в особливу корпорацію, що йменувалася як стан присяжних повірених. Для таких корпорацій було характерно внутрішнє самоврядування у вигляді виборчих органів (рад присяжних повірених) та нагляд за їх діяльністю з боку судових органів. До їх завдань щодо захисту прав осіб, крім захисту по кримінальних справах, входило представництво сторін у цивільному процесі й надання юридичної допомоги населенню, включаючи безоплатні консультації для бідних [7, с. 17]. Зауважимо, що для присяжних повірених у чинному законодавстві того часу були передбачені окремі вимоги, зокрема ними могли бути особи, які досягли віку 25 років, мали вищу юридичну освіту та не менш п'яти років судової практики як чиновника судового відомства або помічника присяжного повіреного. У деяких радах присяжних повірених, що створювалися в судових округах на нинішній території України: Харківській (1874 р.) Київській та Одеській (1904 р.) – для кандидатів улаштовувалися екзамени для перевірки їх практичної підготовки й були розроблені обов'язки захисника. Тобто можна вважати, що держава прагнула забезпечити й надати можливість реалізувати право на захист, вивівши захисників і представників на новий та

професійний рівень надання правової допомоги. Водночас надалі з кінця 70-х років законодавчо стали обмежуватися права на захист та повноваження адвокатури, зокрема щодо представників жіночої статі, окремих національностей тощо. При розгляді питання, що торкається існування приватних-повіренних, Є. А. Ніколатов зазначив, що 06 червня 1874 року було видано закон, відповідно до якого поряд з присяжними повіреними було засновано інститут приватних повірених. Підставою затвердження на посаді приватного повіреного та отримання права на участь у провадженні цивільних справ у світових і загальних судових установах було отримання особливого свідчення, що надавалися тими судами, в окрузі яких приватний повірений здійснював клопотання (захист прав) по справах [8, с. 188]. У такому вигляді інститути присяжних та приватних повірених проіснували до листопада 1917 року.

Дальшим етапом розвитку правового захисту треба вважати радянський період, зокрема, з 1917 до 1991 рр., адже в цей період право на захист було відображено та закріплено в таких нормативно-правових актах, як Декретах про суд № 1 і № 2, Кримінально-процесуальних кодексах Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922, 1927 рр. (далі – КПК УСРР 1922, 1927 р.) та Кримінально-процесуальному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 р. (далі – КПК УРСР 1960 р.). З огляду на важливість зазначених документів для розвитку кримінального процесуального законодавства України вважаємо за доцільне більш детально приділити увагу аналізу їх положень у частині дослідженого нами питання. Декрет «Про суд» від 24.11.1917 скасував усі наявні на той час суди, органи прокуратури та адвокатуру. До того ж у п. 3 цього Декрету означалося, що як обвинувачами, так і захисниками можуть виступати всі громадяни, які викликають довіру й незаплямовану репутацію [9]. Як слушно з цього приводу зауважив М. М. Михеєнко, указаний Декрет юридично не створив нових органів, що могли здійснювати та забезпечувати функцію обвинувачення та захисту, хоча фактично ним було започатковано інститут загальногромадянського обвинувачення та захисту [10, с. 153]. Поклавши в основу свого рішення положення цього Декрету на території України, Постановою Народного Секретаріату Української Народної Республіки «Про введення народного суду» від 04.01.1918 було введено в дію інститут загальногромадянського обвинувачення та захисту. У ст. 18 зазначеної Постанови вказувалося, що всі громадяни старші 18 років, можуть бути обвинувачами та захисниками в суді, забезпечуючи право на захист на попередньому судовому слідстві [10, с. 154]. За дослідженням Гусєвої В. П. відповідно до Положення «Про революційний трибунал» від 23.02.1918 та Тимчасового Положення «Про народні суди й революційні трибунали УРСР» обвинувачений мав право самостійно запросити захисника зі списку осіб, зарахованих до спеціальної колегії правозаступників (запис громадян до такої колегії був вільний). Членів колегії правозаступників обов'язково залучали як захисників обвинувачених у кримінальних справах, які займалися безпосередньо доведенням необґрунтованості пред'явленого

обвинувачення [11, с. 91]. Але з прийняттям Декрету «Про суд № 2» від 07.03.1918, зокрема в положенні ст. 21, передбачалася, що участь захисника на стадії попереднього слідства може бути обмеженою, якщо цього вимагають інтереси істини [12]. На думку Є. В. Смирнова, з погляду змагальності кримінального процесу вказана заборона виглядає цілком абсурдною, однак з огляду на те, що на той час на території РРФСР діяв обвинувальний кримінальний процес, то вказана законодавча новела цілком відповідала його духу та завданням [13, с. 308]. Водночас наголосимо, що в частині 7 «Про обвинувачення та захист» цього Декрету були збережені положення про громадське обвинувачення та громадський захист. Для цього при радах робочих, солдатських, селянських і козацьких депутатів створювалася колегія осіб, які присвячували свою діяльність правозаступництву. У положеннях ст. 28 цього Декрету, крім зазначених обвинувачів і захисників, могли брати участь у судових дебатах один обвинувач і один захисник з присутніх на судовому засіданні осіб [12]. Під час дослідження встановлено, що першим кодифікованим процесуальним законом на території Радянської України став Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від 13.09.1922. Відповідно до положень ч. 6 ст. 23 КПК УСРР 1922 р. захисник відносився до сторони кримінального провадження. Як захисники по справі допускалися й члени колегії захисників, близькі родичі обвинуваченого, уповноважені представники державних установ і підприємств, спілок та інших професійних і громадських організацій, а також інші особи з особливого дозволу суду, у провадження якого перебувала справа (ст. 57). Заслугує на увагу положення ст. 59 КПК УСРР 1922 р., у якій передбачалися випадки обов'язкової участі в справі з моменту віддання обвинуваченого до суду [14]. На думку В. Г. Пожар, КПК УСРР 1922 р. проголошував такі демократичні принципи кримінального процесу, як змагальність, рівноправність сторін, право обвинуваченого на захист тощо. У ньому не було передбачено участі захисника на попередньому слідстві, але в ньому уперше з'являється поняття «представник» замість попереднього поняття «повірений» [15, с. 238]. На той час представником уважали особу, яка здійснювала в суді представництво потерпілого, цивільного позивача та обвинуваченого. У справах, де участь захисника була обов'язковою, народний суддя заходив до призначення захисника через належні установи, якщо підсудним не був обраний захисник за згодою. До того ж, як наголошує Стецюк Б. Р., одночасно із призначенням або допущенням захисника народний суддя давав змогу йому порозумітися з підсудним, який перебував під вартою. Крім цього, підсудний і його захисник, з моменту призначення або допущення, мали право ознайомлюватися зі справою й робити з неї потрібні витяги [16, с. 40]. Не менш цікавими є положення ст. 54 КПК УСРР 1922 р., відповідно до якої як обвинувачі мали право виступати члени прокуратури, потерпілий (у випадках, передбачених законом), уповноважені профспілки, інспектори праці, представники Робітничо-Селянського Державного Контролю й технічної, продовольчої, санітарної та інших інспекцій у справах їх відання, члени колегії захисників, близькі родичі потерпілого або його законні

представники [17, с. 15]. На зміну КПК УСРР 1922 р. було прийнято КПК УСРР 1927 р. (набрав чинності 15 вересня 1927 року), який було доповнено новими положеннями, але водночас цим кодексом було звужено право на захист, що характеризується як недолік, зокрема захисник мав право вступити в процес лише на стадії вже судового розгляду, він не міг бути допитаний як свідок, за винятком випадків допиту щодо контрреволюційних злочинів, передбачених статтями 52-2-54-14 КК УСРР (ст. 62) [15, с. 9]. Крім того, порівняно з КПК УСРР 1922 р., у КПК УСРР 1927 р. суттєвих змін зазнав і перелік випадків обов'язкової участі захисника при розгляді окремих категорій справ. Вони мали брати участь у справах, де санкція статті передбачала виключну міру покарання – розстріл, у справах, де професійні або громадські організації клопотали про призначення захисника, у справах, де брав участь державний обвинувач (за винятком справ приватного обвинувачення), у справах стосовно неповнолітніх, німих, глухих та психічно хворих осіб (ст. 53) [16, с. 101]. Принагідно зазначимо, що в КПК УСРР 1927 р. зазнав змін і понятійний апарат. Так, зокрема ст. 53 КПК УСРР 1927 р. мала назву «Питання про участь у справі оборони-захисту розв'язує кожного окремого разу суд», а в ч. 1 цієї ж статті зазначалося: «Допускати, а коли нема клопотання підсудного, то настановляти оборонця-захисника обов'язково...» [19, с. 16]. Наукові позиції серед учених щодо ставлення до права на захист у кримінальному процесі на той період не завжди були однаковими. Особливо це спостерігалось наприкінці 20-років минулого століття, коли досить часто висловлювали й виголошували цілком негативні погляди щодо цього. Наприклад, проти забезпечення права на захист під час попереднього розслідування негативно висловлювався А. Я. Вишинський, мотивуючи це, з одного боку, недостатньо високою та досконалою технікою слідчого апарату, а з іншого – неможливістю очікувати ідеально-суспільного підходу у виконанні прийнятого на себе захисту [18, с. 72]. На наше переконання, це було пов'язано з політико-ідеологічним життям суспільства того часу та запровадження репресій у країні. Метою посилення захисту 12 вересня 1928 року колегія Нарком'юсту УСРР прийняла постанову «Про реорганізацію колегій захисників» [20, с. 609]. Відповідно до неї було зроблено реорганізацію самої форми організації діяльності захисників, зокрема робота членів колегії захисників була переведена на колективну форму організації, а приватну практику ліквідовано [21, с. 45]. З приводу такої реорганізації А. В. Коршенко зазначив, що завдяки колективним методам діяльності колегій захисників було розширено коло громадян, яким надавалася юридична допомога, сконцентровано роботу державних установ та організації щодо правового обслуговування громадян. Фактично така система діяла до 90-років ХХ століття [22, с. 25]. Надалі історичні події зумовили прийняття нового КПК УСРР від 28.12.1960, який набрав чинності 01 квітня 1961 року [23] і діяв на теренах України більш ніж півстоліття, зокрема, майже 22 роки на території нашої молоді незалежної України.

У КПК України 1960 р. було закріплено рівність прав сторін у судовому розгляді, користування рівними правами на подання доказів, участі в їх

дослідженні та доведенні їх переконливості, на заявлення клопотань тощо, забезпечення обвинуваченому права на захист. У ст. 21 передбачалося, що слідчий, прокурор і суд зобов'язані забезпечити обвинуваченому право захищатися встановленими законом засобами й способами від пред'явленого йому обвинувачення й забезпечити охорону його особистих і майнових прав [24]. Але забезпечення права на захист стосувалося лише обвинуваченого, підсудного й тільки з прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до окремих статей Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого й підсудного» від 23.12.1993 № 3780-ХІІ статтю 21 [24] було закріплено право на захист і підозрюваному. Дізнавач, слідчий, прокурор, суддя і суд були зобов'язані до їх першого допиту роз'яснити їм право мати захисника й скласти про це протокол, а також надати їм можливість захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення та забезпечити охорону їх особистих і майнових прав. Посилення забезпечення дотримання прав, свобод та законних інтересів особи в кримінальному судочинстві було зумовлено приєднанням до міжнародних правових актів у сфері захисту прав і свобод людини. Передовсім до ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 [25]. У прийнятій у 1996 р. Конституції України закріплено право кожного на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надавалася безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59); підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист (ст. 63) тощо. До того ж, за твердженням Д. Е. Аблязова, проблема належного забезпечення прав людини й громадянина є складною як у теоретичному, так і практичному плані. Обумовлено це тим, як значає дослідник, що навіть після прийняття Конституції України, яка закріпила досить широкий перелік прав людини й громадянина, державні органи та посадові особи не завжди спроможні належно їх реалізувати [26, с. 10]. Зумовлено це тим чинником, що Україна, як і інші держави колишнього СРСР, успадкувала інквізиційний порядок проведення досудового розслідування [27, с. 129; 28, с. 11]. Забезпечення й реалізація права на захист закріплена як одна з 22 загальних засад кримінального провадження, зміст якої розкривається в положеннях ст. 20. Отже, початок ХХІ сторіччя увійшов в історію України з концептуально новими науковими та прикладними ідеями щодо удосконалення та забезпечення реалізації захисту прав і свобод людини та громадянина. У прийнятому 2012 року чинному КПК (у який на 2018 рік прийнято понад 510 змін і доповнень) закріплено низку новел, які вимагають переосмислення, а також удосконалення як наукового, так і прикладного. Повною мірою це стосується й права на захист у кримінальному процесі. Історично за радянських часів склалося, що кримінальний процес, як і кримінальне право носило репресивний характер. Конституція й чинний КПК України закріпили право на рівний захист, засаду верховенства права та інші, а рішення Європейського Суду з прав людини, міжнародні правові акти й договори як джерело національного законодавства. Водночас є невирішеними проблеми

законодавчого закріплення рівноправного захисту між особами сторони обвинувачення та захисту, процесуального закріплення й удосконалення збору ними доказів, особливо стороною захисту та інші проблемні питання. Є надія, що напрацьовані фахівцями права у відповідних комітетах Верховної Ради України пропозиції щодо внесення системних змін до чинного КПК України законодавець прийме, що надасть можливість усім учасникам кримінального процесу мати рівну можливість на забезпечення права на захист з огляду на історичний досвід України та інших країн. За визначенням В. В. Радзівської, права людини у своєму розвитку пройшли певні етапи становлення й розвитку, але цей процес є безперервний. Система прав людини яка склалася внаслідок історичного розвитку, становлення еталонів і стандартів є обов'язковим показником і нормою розвитку демократичного суспільства [29, с. 66]. На підтвердження правильності обраного шляху до демократичних реформ і євроінтеграції в Україні триває непростий, але поступовий шлях щодо удосконалення чинного законодавства, імплементація міжнародно-правових актів і використання правових стандартів та використання позитивного досвіду зарубіжних країн, зокрема й держав СНД. Зміни в кримінально процесуальних відносинах спричинили потребу переосмислення значення держави та її органів із забезпечення правових гарантій захисту учасників кримінального провадження. Досліджуючи цей напрям, Т. В. Садова зазначила, що права й свободи не є безмежними. Якщо людина в процесі реалізації своїх прав і свобод посягає на права й свободи інших, то тоді врегулювання конфлікту інтересів є обов'язком держави. Погоджуємося, що в цьому разі ефективним інструментом щодо забезпечення охорони прав і свобод громадян виступає кримінальне судочинство [30, с. 18]. Широкий характер повноважень правоохоронних органів і труднощі їх реалізації вимагають формування адекватних адміністративно-правових засад, які б визначали сутність та місце захисту прав громадян у діяльності правоохоронних органів, правовий механізм його практичного здійснення, а також гарантії дотриманням прав і свобод людини. У КПК України запроваджено значну кількість новел, окремі з яких запозичено з міжнародно-правових актів, позитивного досвіду окремих країн світу й практики діяльності Європейського суду з прав людини. Підтримуємо думку Л. Д. Воеводіна, який досліджуючи питання механізму та гарантій забезпечення захисту прав і свобод особи, наголосив на тому, що охорона прав громадян полягає не стільки в охороні їх від порушень, скільки в забезпеченні умов та засобів для фактичного використання ними [31, с. 37]. На користь вищезазначеного наведемо окремі статистичні дані, зокрема й після запровадження чинного КПК України. Скажімо, 2010 року суди винесли 670 виправдувальних вироків, а 2013 відповідно 681 такий вирок. За даними Генеральної прокуратури України за 2014 рік у кожному другому зареєстрованому правопорушенні (53,5%) прийнято рішення про закриття за реабілітуючими підставами, тобто в 608 297 провадженнях, а за nereабілітуючими підставами закрито провадження в 6159 кримінальних правопорушеннях, що становить усього 1,2% від

загальної кількості облікованих. Є невисоким відсоток розкриття кримінальних правопорушень минулих років, який зокрема складає лише 10,8%, тобто порушені права громадян залишаються незахищеними, а взагалі від злочинів за цей період потерпіло 393 532 особи, зокрема 7341 дитина, 12 207 осіб загинуло [32]. Зазначимо, що така тенденція проявилася й надалі, причиною чого є недосконалість національного кримінального процесуального законодавства.

Висновки. За результатами дослідження інститут права на захист пройшов складний і тривалий шлях становлення й розвитку та перебуває в постійному русі, у пошуку оптимальних можливостей і варіантів застосування, спираючись на досвід зарубіжних країн, застосовуючи міжнародне законодавство та практику Європейського суду з прав людини. З огляду на викладене вище та наведеної історичної періодизації нормативного закріплення права на захист пропонуємо зробити деяку систематизацію цього шляху, зокрема: 1) період найпростіших і примітивних форм правового представництва та стародавніх общин і держав із часів Київської Русі до 1864 р.; 2) період появи інститутів присяжних та приватних повірених (з 1864 р. до 1917 р.); 3) радянський період (з 1917 р. до 1991 р.); 4) сучасний період (з 1991 р. по сьогодні).

Використані джерела:

1. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-ге вид., доп. і переробл. Київ : А.С.К., 2003. 1120 с. (Економіка. Фінанси. Право.)
2. Орленко В., Орленко Л. Еволюція прав і свобод людини. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2011. № 3. С. 89-99.
3. Гончаренко С. В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. *Адвокат*. 2011. № 11 (134). С. 12-16.
4. Обзор истории русского права / проф. М. Ф. Владимирский-Буданов. Издание шестое. С.-Петербург, Киев : Издание книгопродавца Н. Я. Оглобина, 1909. 700 с.
5. Адвокатура України: навч. посібник. Шкарупа В. К. та ін. / за ред. В. К. Шкарупи. 2-ге вид., випр. Київ: Знання, 2008. 309 с.
6. Гринишин А. Б. Вітчизняний досвід участі присяжних засідателів у здійсненні правосуддя в кримінальних справах. *Держава і право* (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України) : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 48. С. 512-518.
7. Происхождение и развитие советской адвокатуры, 1917 - 1939: перевод с английского / Хаски Ю.; отв. ред.: Ларин А. М., Славин М. М.; пер.: Морщакова Т. Москва : ИГиП РАН, 1993. 184 с.
8. Николотов Е. А. История становления института защиты в Российском государстве. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»*, 2007. № 1. С. 184-191.

9. Декретъ «О суде» отъ 24 ноября 1917 года Советъ народныхъ комиссаровъ РСФСР. URL : <http://economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex17563.htm> (дата звернення 19.12.2017 р.).

10. Михеенко М. М. Организация обвинения и защиты в РСФСР и на Украине в первые годы Советской власти. Проблемы розвитку кримінального процесу в Україні: вибрані твори. Київ: Юрінкоми Інтер, 1999. 240 с.

11. Гусева В. П. Щодо питання проведення чисток серед представників адвокатури в УРСР у 1919-1929 роках. *Вісник Академії адвокатури України*, 2013. № 92. С. 91–96

12. Декрет № 2 «О суде» от 7 марта 1918 г. Всероссийский Центральный исполнительный комитет. URL. <http://economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex17349.htm> (дата звернення 19.12.2017 р.).

13. Смирнов Є. В. Генезис статусу захисника в кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро : ДДУВС, 2015. № 2. С. 304–310.

14. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1922 года: Закон УССР, утвержденный ВУ ЦИК 13 сентября 1922 г. Харьков, 1922. 60 с.

15. Пожар В. Г. Генеза та деякі перспективи розвитку інституту представництва в кримінальному судочинстві України. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов ат ін.; від. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса, 2011. Вип. 60. С. 231-240.

16. Стецюк Б. Р. Судовий розгляд як стадія кримінального процесу за КПК УСРР 1922 і 1927 років. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 38-43

17. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Є. М. Блаживський та ін.; за заг. ред. Є. М. Блаживського. Київ, 2013. 304 с.

18. Уголовно-процессуальное законодательство СССР и Союзных республик (основные законодательные акты): сб. / под ред. проф. Д. С. Карева; сост. Г. К. Большакова. Москва: Гос. изд-во юридической литературы, 1957. 463 с.

19. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР в редакції 1927 року, видання офіційне, введений в дію з 15.09.1927 Постановою ВУЦВК від 20.07.1927. Харків: Юридичне видавництво наркоміосту УСРР, 1927.123с.

20. Вышинский А. Я. Курс уголовного процесса. Москва Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1927. 222 с.

21. О реорганизации коллегий защитников: Постановление коллегии Наркомата юстиции от 12.09.1928 г. *Вестник советской юстиции*, 1928. № 20 (126).

22. Коршенко А. В. Генеза права на правову допомогу. *Юридичний вісник*, 2013. № 4 (29). С. 23–27.

23. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 № 1000-05 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-05/ed19601228> (дата звернення: 13.09.2017).

24. Про внесення змін і доповнень до окремих статей Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого і підсудного: Закон України від 23.12.1993 р. № 3780-XII. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3780-12> (дата звернення: 13.09.2017).

25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.09.2017).

26. Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина. *Форум права*. 2012. № 1. С. 10-14.

27. Сухонос В. В. Зміст принципу поваги до гідності та честі особи на стадії порушення кримінальної справи, дізнання та досудового слідства та процесуальні механізми його реалізації. *Правовий вісник Укр. акад. банківської справи*. 2011. № 1. С. 128-132.

28. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні: монографія / за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: Панов, 2015. 240 с. (Серія «Бібліотека слідчого й детектива:учасники кримінального провадження»).

29. Радзівєвська В. В. Права людини нового покоління та їх міжнародно-правове регулювання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5 (72). С. 66.

30. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : автореф. дис. ... кандит. юрид. наук: 12.00.09. Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Київ, 2009. 20 с.

31. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. Москва : Изд-во МГУ, 1972. 300 с.

32. Інформаційно-аналітичні матеріали про стан та структуру кримінальних правопорушень в Україні за 2014 рік / Генеральна прокуратура України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 13.09.2017)

Стаття надійшла до редколегії 08.08.2018

Юхно М. А. Основные направления генезиса права на защиту в уголовном процессе Украины

Рассмотрены основные направления генезиса права на защиту в уголовном процессе Украины. Аргументировано, что современные проблемы и процесс совершенствования уголовного процессуального законодательства Украины в соответствии с введенными новеллами требуют своего научного и прикладного переосмысления, что невозможно без исследования одной из них, это генезиса права на защиту. По результатам исследования предложено, что генезис состоит четыре исторических этапа развития права на защиту, включая современность.

Ключевые слова: генезис, развитие, совершенствование, исторический аспект, эпоха, право на защиту, концептуально, обеспечение права на защиту, реализация права на защиту.

Yuhno M. The Main Directions of the Genesis of the Right to Defense in the Criminal Process of Ukraine

The author of the article considered the main directions of the genesis of the right to defense in the criminal process of Ukraine. The author stated that modern problems and the process of improving the criminal procedural legislation of Ukraine in accordance with the introduced novelties require their scientific and applied rethinking, which is impossible without the study of the genesis of the right to defense. During the research, certain historical stages of the formation, development and improvement of the right to protection on the territory of Ukraine were established, which were periodically included in various states, the legal system of which influenced the formation and maintenance of this right, beginning with Kievskaya Rus and until today, democratic independent state with its own system of law and legal relations, seeking to replicate the positive experience in this and other areas of foreign countries, especially the countries of the European community. The statement of influence on the formation of the right to defense in Ukraine from the community system of our ancestors was made, and later on the changes in the state structure of the principalities, under the patronage of other states, and subsequently Russia. Particular attention is paid to the study of the modern improvement of the right to defense in the period of Ukraine's independence. According to the results of the study, it was suggested that the genesis of the right to protection consists of four historical stages in the development of the right to defense, including modernity.

Keywords: genesis, development, improvement, historical aspect, era, right to defense, conceptually, securing the right to defense, realization of the right to defense.